

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ
ОДБОР ЗА ОНОМАСТИКУ

ОНОМАТОЛОШКИ
ПРИЛОЗИ
XXIII

Примљено на X скупу Одељења језика и књижевности, од 27. децембра 2016. године, на основу реферата Александра Ломе, редовног члана САНУ, Слободана Реметића, редовног члана АНУРС, и др Јованке Радић, научног саветника у Институту за српски језик САНУ

Уређивачки одбор

Александар Лома, редовни члан САНУ, проф. др Мато Пижурица, др Јованка Радић, научни саветник у Институту за српски језик САНУ (секретар Уређивачког одбора), Слободан Реметић, редовни члан АНУРС, и проф. др Љиљана Црепајац

Главни уредник
АЛЕКСАНДАР ЛОМА

БЕОГРАД
2016

АЛЕКСАНДАР ЛОМА

ЈЕДАН ИБАР МАЊЕ, ЈЕДАН ДАБАР ВИШЕ

Као почетник на врлетном пољу топонимике имао сам срећу да на време чујем и прочитам опомене трезвених зналаца, какав је био Митар Пешикан. Један његов пасус објављен на страницама „Ономатолошких прилога“ пре тридесет пет година (1981: 19) вреди предочити стасајућем нараштају језикословаца:

Утврђивањем еквиваленција старих и данашњих имена пре свега ћемо велики број топонима донекле заштитити од нереалних етимологија, које се не задржавају само на нивоу народних легенди (и лаковерног повођења за њима нпр. у неким новинарским репортажама и разним облицима стручног шунда), него се увлаче и у стручне текстове, укључујући и лингвистичке. Топонимичка грађа је пуна етимолошких замки; и при савесном разматрању лако би нас на погрешни пут могла одвести имена као Непоље, Стрниш, Турићевац, Модримир ако не знамо да су у средњем веку гласила *Днепоље*, *Страниш*, *Тудоричевци*, *Модри мџл*. Сличних примера може се ређати доста, и на њих можда није сувишно указивати, јер се наша сразмерно млада ономастичка грана лингвистике још није ослободила претеране склоности етимологисању, и кад за њега нема реалне подлоге.

Пешиканово упозорење сам у годинама које су уследиле често понављао и себи самоме и другима, а читаоци овога часописа нека сами просуде колико је оно имало одјека. Ја могу само признати да од брзоплетих тумачења о каквима Пешикан говори нису остали сасвим имуни ни радови објављивани у доцнијим бројевима „Ономатолошких прилога“, па и мени самоме десило се каткад да погазим то своје методолошко „вјерују“ и подлегнем искушењу да понеки топоним етимологизирам без оне „реалне подлоге“, коју пре свега чине његове довољно ране историјске потврде. Ево једног скорашњег примера, и то из књиге којој је један од главних циљева била потврда методолошког начела да у топонимичким истраживањима историјској грађи треба дати предност пред савременом.¹

¹ Лома 2013, уп. посебно поглавље IV у којем сам, проследивши развој и промене тристотинак топонима од почетка XIV в. до данас, примерима за познија изобличења која затамњују изворни лик имена датим у горенаведеном Пешикановом пасусу — на који се и тамо, на почетку поглавља, позивам (стр. 267) — придодео низ нових.

Ту сам се, не први и сâм не по први пут, позабавио хидронимом *Ибар* (Лома 2013: 90–92). Сазвучна имена водотокова јављају се на широком простору: поред нашег Ибра (стсрп. **Иврѝ**, река и жупа, од Стефана Првовенчаног; *flumen ... Ybro* код Попа Дукљанина, у Бугарској *Ибър*, назив горњег тока Марице, у Украјини *Ибр*, потпритока Дњепра, а у Румунији *Ibru* као име трију потока. Углавном се досад претпостављало да су у питању супстратни, предсловенски² хидроними, заједничког или различитог порекла. Бугарско *Ибър* свакако на неки начин одражава трачко име Марице $\Upsilon\beta\rho\varsigma$, *Hebrus*; за наш *Ибар* указао сам на могућ антички предложак одражен у $\Upsilon\beta\rho\iota\alpha\nu\epsilon\varsigma$, имену илирског племена које грчки географ из I в. пре Хр. Страбон смешта негде око горњег Ибра. Са друге стране, украјински *Ибр* тече на подручју где се смешта прадомовина Словена, што указује на могућност да су они, при свом расељавању, затечене хидрониме уподобили имену (или, можда, називу) познатом из старе постojбине. То је веома замршен сплет проблема, протегнут широко у простору и дубоко у времену. Своје последњем покушају да га колико-толико размрсимо овде не можемо ништа додати, осим у његовом сегменту који се тиче распрострањености хидронимско-топонимске основе *Ибр-* на старосрпском простору, будући да је у међувремену искрсла потреба за преиспитивањем једне од њених досад безрезервно прихваћених потврда.

Навешћу најпре оне које, засад, још остају у игри: *Ибр-ача*, притока Тјешена, потпритока Тихотине, десне притоке Дрине, у њеном изворишном делу; *Ибрија* (*Горња, Доња*),³ села у горњој Морачи на речици *Ибришица* < **Ибријска рѝка*, а затим се усредсредити на паралелу хидрониму *Иб(а)р* која је, не само мени, изгледала најубедљивија, *Устибар*. То је данас село на левој обали Лима у доњем току, код ушћа реке која се назива по њему *Устибарска ријека* или, по једном од својих изворишних кракова, *Поблаћница*, а у прошлости се називала и *Устибар*, по Пејатовићу (Мркоњић 1902: 240):

У своје току с леве стране једине су му [Лиму] веће притоке речица *Љуича* и већа река *Устибар*. Љуича извире испод Побјеника а Устибар постаје из три мање речице: *Поблаћнице*, *Сућеске* и *Баботине*. О Сућески је било говора; Поблаћница извире испод планине Ковача а Баботина под планином Ожљем.

Према томе, *Устибар* је и топоним и хидроним, а шта је од тога првобитно, није тешко одговорити с обзиром на његову очито дводелну структуру, у којој се јасно распознаје први елеменат у вези са *устије* > *ушиће*, што га сврстава у тип сложених назива за места на ушћу река, чија имена долазе у другом делу; географски блиске примере пружају *Устилим*, *Устишпрача* и *Устиколина* на

² Гласовни лик *Ibru* искључује континуиран гласовни развој у румунским устима и имплицира да су Румуни ово, као и многа друга географска имена на тлу данашње Румуније, наследили од Словена.

³ Забележено 1477. у турском тефтеру доњоморачке нахије као „зимовиште *Ибрија*“.

ушћима Дрининих притока Лима, Праче и Колине.⁴ По тој логици, ваљало би и у другом делу назива *Устџибар* тражити неки хидроним који се, у његовом случају, није сачувао, већ је село повратно дало име реци на чијем ушћу лежи *Устџибарска*, у прошлости и *Устџибар*. Творбена анализа овог топонима није једнозначна; *Устџи* + **Бар* или *Устџ(и)* + *Ибар*. Ова прва могућност је досад помињана само да би била одмах одбачена, јер се хидроним **Бар* (са непостојаним или постојаним *а*) није чинио вероватан (в. ниже), а *Ибар* је, како знамо, добро и широко посведочен. Када Атанасије Пејатовић алиас Петар Мркоњић у одељку „Приче и тумачења о именима места“ (ор. cit. 342 д.) међу „имена којима нема корена у српском језику, која су на сву прилику постала пре досељења Срба у ове крајеве“ заједно са *Лим*, *Тара*, *Ћотићина*, *Каштељ*, *Обарде*, *Матјаруге* убраја и *Устџибар*,⁵ као да имплицитно полази од анализе *устџи* + **Ибар*. Експлицитно је такву анализу, колико знам, први дао Владислав Скарић (1927: 44–45):

Неколико села на ријечним ушћима имају имена, у којима је изражен положај при ушћу ријеке. То су сложена имена од двије ријечи, од којих је једна *устџи*, а друга име ријеке, која на том мјесту има своје ушће. Ријеч *оустџ* је словенска. У Даничића је нема, нег мјесто ње *оустџише*. Ријеч *оустџ* је у нас ишчезла прије 13. вијека, док је нема у Даничића. Ради тога и сматрам имена тих села као врло стара. За већу старост говори и ово. На ушћу једнога Лимова притока има село *Устџибар*. Ријека, која се ту ижљева у Лим, зове се *Устџибарска Ријека*. Несумњиво је, да то није њено првобитно име, јер се, рашчланивши име села, види, да се ријека звала прије *Ибар*. Тек доцније, пошто је на ушћу Иброву постало село и прозвало се *Устџибар*, ријека је промијенила своје име. Име *Ибар* се заборавило, зато што се вода назвала Ријека, а за разлику од многобројних других Ријека назвала се ова Устџибарска Ријека. Свакако је морало проћи доста времена од онда, када је настала ова замјена имена. Овако сложеним именом, *устџи* + *име ријеке*, зове се пет босанско-херцеговачких села. Оно напријед споменуто *Устџибар*, па *Устџилим*, *Устџирача*, *Устџиколина* и *Устџирама*. Карактеристично је код њих то, што њих четири долазе у истом крају, у горњем Подрињу, а само је Устџирама изван ове области. Рекао бих, да су ова имена босанско-херцеговачки специјалитет, јер на цијелој нашој државној територији не знам ни једног примјера више сјем Устџилоње у Хрватској.

⁴ *Устџилим* бележи само Скарић, а у турским пописима забележена су још два топонима овог типа, географски сасвим блиска Устџибу, в. ниже.

⁵ Слично 254–255: „О животу и култури становништва пре досељења Срба има трагова сем поменутих још и у топографским називима, као: Лим, Тара, Устџибар, Ћотина, Каштељ, Сервановац и т. д. којима нема корена у српском језику нити су им Срби могли дати те називе.“

У једном новинском чланку из тридесетих година прошлог столећа, који је мени остао недоступан, Антун Шимчик је писао о топонимима на *Устју-*, између осталог и о *Устјубар*.⁶

У свом етимолошком речнику Петар Скок не помиње *Устјубар*, а о овом типу пише следеће (Skok 3: 549b s.v. *ústa*²):

Stari lokativ *ustъji* > *Usti* nalazi se u toponimiji: *Ūstiprača* »ušće Prače (Bosna)«, *Ūstikolina* [sic!].⁷

Приметно је неслагање између Скарића и Скока у интерпретацији првог члана. Скарић у њему види пандан цсл. *i*-основи **оустъ**, док Скок полази од контрахованог локатива именице на *-bje*, цсл. **оустниѣ** п., који је посведочен у животопису Стефана Немање од Стефана Првовенчаног: **на оустѣ рѣкы рекомыѣ Косъльнице**.⁸ Реч **ústъje* је свесловенска (уп. поред с.-х. *úshē* слн. *ústje*, мак. *ustъje*, буг. *устие*, рус. *ústъe*, укр. *ústя*, блр. *вўсцe*, пољ. *ujście*, чеш. *ústí*, слч. *ústie*), прасловенске и још праиндоевропске старине (уп. лат. *austum*, *ōstium* п. 'врата, улаз, ушће')⁹ док је „старословенска“ **оустъ**, према Миклошичеву речнику, на који Скарић л.с. у нап. 34 упућује, заправо посведочена само у староруским изворима (LP 1071). Увиди које пружа речник Срезњевског за **ѡстѣ** и **ѡсть** (Срезневский 3: 1282, 1377) указују да је први облик старији, а да се други јавља од XIV в., и то пре свега у спојевима *въ ѡсть*, на *ѡсть* са локативним значењем 'на ушћу'. Стога се чини да је и на староруском тлу постојао контраховани локатив на *ústѣ*, где се *-и* закономерно редуковало у *-ь* као у *dáти* > *дaтъ*, *máти* > *мaтъ* итд.,¹⁰ па је реанализом тако добивеног лика (*в, на*) *устъ* као акузатива секундарно настала *i*-основа *ѡсть*. Најјаснији доказ пружа

⁶ „Jezične bilješke (Notes linguistiques)“, објављиване у дневном листу *Hrvatska straža* између 1932. и 1938, бр. 37, где, по Putanec/Šimunović 1987: 272 (5147°), Шимчик помиње још топониме *Устјурама*, *Устјуколина*, *Устјупрача*, *Устјусана* (старо име Босанског Новог, уп. Detelić 2007: 63) и *Устјучрнец*, вероватно посавски хидроним писан *Chernechtu* и сл. у угарским повељама XIII–XIV в., који Dickenmann 1966: 82 тумачи као хибридно сложеницу од *Črnc* и мађ. *tő* 'ушће'; словенску варијанту *Usti-črnc* он тамо не наводи, и не знам да ли је игде посведочена.

⁷ Стварно је *Устјуколина* (Ј. Радић, усм.). Уп. Skok 3: 105 s.v. *Ràma*: Утјеће у Neretvu ... код мјеста које се зове *Ustirama* (упор. *Ustiprača*, *Ustikolina*, *usti* »ушће«).

⁸ Друге потврде речи у РКС 3: 386 су из Теодосијевог Живота Св. Саве: **ни мали оустѣа ровоу погурѣшивше** (реч је о врху јаме са закопаном благом), **дѣлом на ѡстѣи ѡтѣтоки** у повељи кнеза Лазара Ждрелу Браничевском (1379/80; уп. Младеновић 2003: 28 дд.) и **Оуѣске** из Студеничке повеље, за које Даничић с правом претпоставља да је име места. То је данашње *Ууће* смештено на ушћу Студенице у Ибар, а лик у којем је записано, са извршеним новим јотовањем, не припада крају XII века, када је повеља издата, већ XVII веку, када је настао њен до нас доспели фалсификат. Српскословенски писано **оустѣиѣ** изговарало се *устје* и није постало *ууће* пре краја средњег века. Стога топоним **ѡшѣ**, **Оушѣ** у повељама које су бугарски цар Јован Асен (1258–1277) и српски краљ Милутин (1300) издали Св. Ђорђу скопском не спада овамо, како је сврстан у регистру уз ЗСПП (605; уп. 255, 325), већ ће бити *j*-посесив од неког личног имена на *-ькъ*, *-ько*, најпре надимка од **ихо* или **осъ* 'брк'.

⁹ В. најскорије Bezlaј 4: 269 (M. Furlan).

¹⁰ За редукцију иза *-ст-* уп. *пустъ* 'нека' од императива *пустѣ!*

најраније, од средине XII века посведочени источнословенски топоним овога типа, *Устилуз*,¹¹ место на ушћу реке *Луг*, данас *Луга* у Западни Буг, у некадашњој Волињској земљи, данашњој западној Украјини на граници према Пољској, који и данас тако гласи, будући да украјинском није својствен прелаз *-и > -ь* (укр. *мати, дати*). Тиме се **usti-* потврђује као изворни, још прасловенски елеменат у топонимима овога типа, а форму *Усть-* која се среће на великоруском терену од XIII в. (*Усть-Югъ*, данас *Великий Устюг*, град у Вологодској области) треба сматрати секундарном. Назвања овога типа пре него што би срасла у сложеницу живела су у виду синтагми *на устѣи* + име реке у генитиву, где је дакле *-и* било у финалној позицији и прелазило у *-ь*. На пример, *Устьмедведицкая станица* основана је тек 1589. на ушћу реке *Медведица* у Дон,¹² али Ипатјевски летопис већ под 1148. бележи као географско одређење трипут *на оустѣ Медвѣдци*; на једном месту Хлебњиковљев и Погодинов препис имају *на оустѣи*, што ће бити изворно читање.¹³

Изворно **usti* би се, додуше, могло схватити и као локатив *i*-основе **ustь*, али будући да нема доказа о њеној прасловенској старини, која је за **ustьje* несумњива, ипак ће Скок бити у праву, а не Скарић. У сваком случају, анализа *Устѣ-ибар*, коју је предложио Ив Беглен¹⁴ а од њега преузео Готфрид Шрам,¹⁵ није ваљана; свакако је и ту било **устѣи*, што не искључује могућност да је други део имена одиста гласио **Ибар*. Том мишљењу, да овај топоним пружа посредно сведочанство о још једном некадашњем *Ибру*, левој притоци Лима у доњем току придружио сам се и ја и то у три наврата, најпре у својој докторској дисертацији (Лома 1987: 238) а затим у једној речничкој одредници (ОС 40) и недавно у горепоменутој монографији, где сам написао (Лома 2013: 91):

Устѣибарска река, л. притока Лима у доњем току, некада се морала звати *Ибар*, јер је име села на њеном ушћу по којем се прозвала *Устѣибар*, *-бра* сложено по моделу *Устѣи-ѣрача*, *Устѣи-колина*, *Устѣи-рама* од стерп. локатива *устѣи* ‘на ушћу’ од **ustьje* и првобитног имена реке.

¹¹ Први помен је *Оустилогъ* (sic!) у Ипатјевском летопису под годином 1150.

¹² Потенба 1876: 11 наводи облик *Устьмедвѣдцикъ*.

¹³ На претходним двама местима та два преписа имају на првом *на оустѣе*, на другом и они *на оустѣ*.

¹⁴ Boeglin (1964: 64 (нап. 3): Un petit affluent du Lim portait également un nom semblable sans doute: actuellement il s'appelle Ustibarska, d'après le nom Ustibar du village situé sur son embouchure, nom formé de Ust (bouche, embouchure) + Ibar. De telles formations sont fréquentes dans le bassin drinien (Ustiprača, Ustikolina, etc. ...). Слично Boeglin 1966: 51. До закључка је, чини се, дошао независно од Скарића, кога не наводи.

¹⁵ Schramm 1981: 257–258 s.v. *Ibar*: „Der gleiche Name begegnet ... (c) im serb. Dorfnamen *Ustibar* (= «Ibar-Mündung») and der Einmündung der – offensichtlich nach dem Anwohnerort umbenannten – *Ustibarska* in den Lim → Drina“.

Колико год се сама по себи наметала, оваква интерпретација (поновљена и на стр. 265) је од самог почетка имала своје слабе тачке, које су проистичале из недовољне документованости имена, не само на дијахроној, него и на синхроној равни. У извору из којег сам црпао име *Устџибар*, Пејатовићевом опису Горњег Полимља и Потарја, оно ниједном није наведено у падежу из којег би се видело да ли је *-a-* у њему постојано или непостојано.¹⁶ У дисертацији сам, додуше, ставио оgradu: „могло би се делити и *устџи-Бар*, али је подела *устџи-Ибар* вероватнија“.¹⁴ Ту сам, без довољно размишљања, усвојио Бегленову анализу, за коју смо видели да је погрешна. У међувремену сам посетио терен доњег Полимља и уверио се да је *Устџибар*, у *Устџибру*, те кад сам о том имену поново писао 2013. бар је та неизвесност била отклоњена,¹⁷ а у првом делу исправно је претпостављен локатив *устџи*, самим тим анализа *Устџи + Ибр-*. То би, додуше, значило да је *и* у *Устџибар* резултат стапања двају *и*, што би условило на том месту дужину, која се, међутим, на терену не чује: **Устџибар*, и сада ме то не изненађује. Но пре три године све је изгледало кристално јасно и наоко се лепо уклапало у општу слику по којој топоними са првим чланом **ustъji* у другом делу имају старе и етимолошки непрозирне хидрониме, од којих, додуше, ниједан није посведочен пре доласка Словена, али се углавном претпоставља да су предсловенски: с.-х. *Лим*,¹⁸ *Прача*,¹⁹

¹⁶ RJA 20: 19 има s.v. USTIBAR поред четири потврде из Пејатовића (три су овде већ наведене, четврта је на стр. 267, такође у номинативу; стр. 347 погрешно је наведена уместо 343) још само име села из пописа житеља Босне и Херцеговине извршеног 1910. Беглен не наводи извор, а говори искључиво о топониму, не и о хидрониму, те га је вероватно црпао са карте (у Пејатовићевом књизи речено је да се име односи и на реку; то стоји и у RJA, али је та свеска изашла тек 1971). Шрам за *Устџибар* зна из Бегленовог рада из 1966.

¹⁷ Из мени доступне литературе потврду за непостојано *a* имам само из Вејтић 1972: 163: *и Устџибру*. Додатне потврде лако се могу добити ако се *Устџибру*, *Устџибра* укуца у неки претраживач Интернета. Пишући овај рад, проверио сам облик и нагласак у разговору са једном мештанком Устџибра. То ми је омогућио колега Славољуб Пушица, директор Музеја у Пријеполу, на чему му и овим путем топло захваљујем. Војановски 1987: 141 пише, свакако погрешно, *Ustibara* (генитив).

¹⁸ Не знам да ли је топоним *Устџилим* забележен игде осим код Скарића; узалуд сам га тражио на војногеографској карти око ушћа Лима и на Интернету. О хидрониму *Лим* сви се слажу да није словенски, а даље се мишљења око његовог порекла разилазе; сажетку досадашње дискусије у Schramm 1981: 286–287 може се додати да је по свој прилици изворна стсрп. форма *Лимъ* из Бистричке повеље краља Владислава, а не, како је то Скок претпостављао (Skok 2: 303), *Лымъ* из Лимске повеље краља Уроша, јер се у Бистричкој повељи још добро чува разлика између *ы* и *и*, док у Лимској у том погледу влада потпуна збрка (Лома 2011: 188).

¹⁹ За *Устџипрача* први расположиви помен је у турском попису из 1468/9. (в. ниже), а следећи у Крушевском поменику *Оустџпџача* (Новаковић 1875: 149), вероватно из XVII в. (у RJA 20: 19, скраћеница назива поменика погрешно је разрешена у „Krušedolski“). Vujičić 1982: 81–84. Сама *Прача* као назив жупе око истоимене реке помиње се знатно раније, у угарској повељи из 1244. која наводи поседе босанске католичке бискупије под баном Нинославом: *Pracha Byscupnia* (Jireček 1879: 30; одредница „бискупња“ значи да је бискупу припадао само део жупе), у дубровачким изворима XIV в. пише се *Praça, mercatum Praçe* (id. ib.; Динић 1978: 313). Иако нису изостали покушаји да се хидроним *Прача* протумачи из словенских језичких средстава (Maretić 1892: 22), преовлађује мишљење о његовом предсловенском пореклу, при чему је најшире прихваћено Павловићево везивање (Pavlović 1941) за име илирског племена *Part(h)ini*, друкчије Schramm 1981: 327 д.; преглед раније дискусије дајем у Detelić 2007: 340. За топоним *Врхпрача* в. ниже.

Колина (Колуна?),²⁰ Рама,²¹ Лоња,²² Сана.²³ Та околност наводи на претпоставку да су ова имена са *Устџи-* настајала у првим таласима словенског насељавања на Балкан, када су се наши преци кретали долинама великих река маркирајући као оријентире ушћа мањих водотокова чија су имена чули од староседелца.²⁴

Распрострањеност руских топонима са *Устџи-* > *Устџ-* и претежно несловенске етимологије хидронима у њиховом другом делу као да одсликавају аналогну историјску ситуацију. Поменути град *Устџоџ* налази се на саставцима река *Јоџ* и *Сухона* које чине северну Двину; очито је у прошлости Југ био сматран не саставницом, него притоком Двине; име му нема везе са словенским називом стране света, већ се своди на угрофинску реч за ‘реку’.²⁵ То је једини топоним овог типа, коме Фасмер у своме етимолошком речнику 4: 173 посвећује посебну одредницу, а оба друга примера која наводи под претходном, апелативном одредницом *Ўстџе*, *Устџ-Двинск* и *Устџ-Нарова*, означавају градове на ушћима Западне Двине односно Нарве у Балтичко море; ово друго име није старије од

²⁰ Топоним се помиње од краја XIV в.: *in Husticoligne* 1399 (Jireček 1879: 75), *Osticolina* 1413 (id. ib. и 37), *de Vsticoligna* 1427 (Динић 1978: 255). Што се тиче самог хидронима, Вујић 1982: 69 има га у лику *Колџна*; он оспорава облике са карте *Колуна*, *Колунска ријека* указујући да су могли настати погрешном перцепцијом дијалекатског изговора са редукцијом средњег слога *Колџна*, што је могуће, и да би у случају да је хидроним првобитно гласио **Колуна* име места на његовом ушћу гласило **Устџиколуна*, а не *Устџиколина*; овај други аргумент има тежину, јер једино за име места располажемо историјским записима: који сведоче у прилог примарности лика **Колџна*, али треба имати у виду тенденцију ка замени ређих завршетака топонима продуктивним суфиксом *-ина*, уп. најскорије Лома 2013: 279; Вујичићева претпоставка л.с. да је назив романског порекла, највероватније од лат. *collinus* ‘брдски’, могућа је, али далеко од извесности.

²¹ За *Устџирама* RJA 20: 19 s.v. не даје старије помене. Име Неретвине притоке *Рама* помиње се као област већ од XII в. у титулатури угарских краљева. „Budući da је име ријеке, а hidronimi su od reda predslavenски i predrimски, може се о постанју рећи тек толико да pripada nepozнатом predrimском (moжда ilirском или čak još stariјem) jeziku“ (Skok 3: 105 s.v. *Rama*).

²² Место *Устџилоња* први пут се помиње 1257: *Vstilouna* (RJA 20: 19), река већ од 1209. као *Loigna*, *Loyna*, *Logna*, *Lana*, *Lona*, *Louna*, *Lunha*, *Lanya* (Dickenmann 2: 19 д.). Дикенман л.с. с правом одбацује извођење од *лоно* ‘крило’ (тако Maretić 1892: 22), дајући предност Мажуранићевом везивању са **лољпъ* од **liti*. Могло би се радити о словенском називу за реку која се често излива, уп. *лолојан* ‘плаван’. Са друге стране, такав назив је усамљен, гласовни историјат хидронима због велике варијантности историјских потврда није јасан и могућност предсловенског порекла остаје сасвим реална.

²³ Хидроним *Сана* најраније је забележен у угарским повељама XIII–XIV в. као *Zuonna*, *Zana*; Dickenmann 2: 100 просуђује га као „таман“ и пореди са именом притоке Висле, пол. *San*, укр. *Сян*.

²⁴ Подрински топоними на *Устџи-* означавају важне тачке у мрежи старих комуникација; у Устиколини постоје трагови римског насеља (Војановски 1987: 122), У Устипрачи се у средњем веку одвајао од Дрине уз Прачу на запад пут у горњи слив Босне (Шкриванић 1974: 124), а пут низ Дрину ту се одвајао од реке, која између Устипраче и Вишеграда тече кроз кањон (Војановски 1987: 128); у Устибар је Сутјеском силазио пут од Пљеваља, који је повезивао слив Тихотине са доњим Лимом око Рудог (Вејтић 1972: 170).

²⁵ Уп. маријско *јоџ*, фин. *joki*, ест. *jõgi* итд. ‘река’, које се у русизираним лику *Јоџ* често јавља као хидроним на тлу са угрофинским супстратом (Потевња 1876: 11, где наводи Гротово тумачење; Фасмер 4: 527).

XVI в., док је оно прво сасвим рецентно, настало је тек 1893. као превод немачког *Dünatünde*; у балтичком прибрежју постоји и *Усть-Лу́га*, такође ново назвање ранијег села *Остров*; хидроними *Двинá*, *Нарóва* и *Лу́га* су одреда несловенски.²⁶ Из европског дела може се навести још *Устьсысо́льскъ* (Потебня 1876: 11), 1586. *Усть-Сысо́ла* на месту где се у Вичегду улива река *Сысо́ла*, чије име такође није словенско.²⁷ Други мени познати примери расејани су по азијском делу Русије: *Усть-Илимск* и *Усть-Кут* у Иркутској области, *Усть-Каменогорск* у Казахстану, *Усть-Алданский* код Јакуцка, *Усть-Ишим* код Омска, *Усть-Кокса* у области Алтаја и сведоче о продуктивности типа од шеснаестог века, када почиње освајање Сибира, па све до савременог доба. Стари словенски називи у топонимима овога типа, *Луз*²⁸ и *Медвѣдица*, представљају пре изузетак него ли правило, а и они су позиционирани у некадашњим пограничним подручјима.

На нашем тлу тип **Устѣи-Медвѣдица* није посведочен,²⁹ нпр. горепоменуто место на ушћу реке Студенице не зове се **Устѣи-Стѣуденица* него напросто *Ушће*; томе је могла допринети „гломазност“ таквих назива или њихова недовољна дистинктивност, ако се један исти словенски хидроним понавља више пута у истом сливу (нпр. *Бистѣрица* у сливу Лима, чије се две десне притоке зову тако). Ипак, горе изнето запажање о претежно несловенским хидронимима од којих се на српско-хрватском терену изводе топоними са *устѣи-* не може се уопштити у општеважеће правило; у њиховом другом делу могао се наћи и топографски апелатив. У селу Рајчићима код Високог забележен је микротопоним (назив њива) *Устѣи́до* (Филиповић 1928: 426, 765), очигледно сложеница локатива *устѣи* и обичног словенског топографског термина *дол*.³⁰ Тај термин има имплицитно хидронимско значење, јер кроз долове обично теку речице или потоци,³¹ те се по оси узводно-низводно успоставља опрека између горњег дела, *врха* и доњег дела, *ушћа* дола.³² Према *Устѣи́до* постоји антониман назив *Врхдо*, име селу у

²⁶ *Двинá* без општеприхваћене етимологије (Фасмер 1: 488), *Нарóва* од естонског *Narvajõgi* (id. 3: 45), *Лу́га* од финског *Laukaanjoki* (id. 2: 528).

²⁷ Свакако је у некој вези са угрофинским именом исте реке у језику коми *Šiktīl, Šiktīv*; у новије време је град као престоница Републике Коми преименован у *Сыктывкар* (Фасмер 3: 820).

²⁸ Најпре од псл. **Логъ*, уп. у Пољској *Łęg* име притоци Висле, српски *Велики Луг* у сливу Јасенице итд.; пољски назив *Uściług*, посведочен од XVI в., као и назив саме реке *Ług* били би у том случају из источнословенског, са *u < o*. Савремен украински лик *Лу́га* је секундаран, можда из генитива у синтагми **на усти Лу́га*; већ из географских разлога искључено је да може бити истог угрофинског порекла као име прибалтичке Луге (в. нап. 26).

²⁹ Могућ изузетак представљао би посавски *Устѣичрнец*, ако је реалан лик а не само превод мађарског хидронима (в. горе нап. 6).

³⁰ То је препознато у РЈА 20: 19, где се даје генитив *Устѣи́дола* (Филиповић бележи само номинатив).

³¹ У самој Височној нахији Филиповић бележи *До* као назив потока у селу Ричици (ор.ср. 600) и врела у селу Поткрају (id. 389). У бугарским говорима забележено је значење *дол* ‘поток, речница’ (ЭССЯ 5: 64).

³² Стрп. *горње чело* : *долње чело (дола)*, за тај термин в. Лома 2013: 230 и 2016: 97 дд.

Горској жупи забележено 1434 (Динић 1978: 211).³³ Та врста опозиције није свакако настајала из потреба елементарне оријентације при освајању нових, непознатих пространа, него ради уређивања имовинско-правних односа на једном већ настањеном подручју, ужем или ширем. Наспрам *Устийирачи* на ушћу Праче имамо у изворишном делу исте реке такође стари топоним *Врхйрача*.³⁴ Данас су таквим именовањем противстављена два међусобно удаљена насеља смештена на две супротне тачке тока исте реке, но његов првобитни смисао могао је лежати у потреби за административном поделом целе долине Праче на две жупе, једну око горњег и другу око доњег тока, те ваља допустити да су *Врхйрача* и *Устийирача* првобитни хороними чије се значење временом сузило.³⁵

У претходном разматрању предочили смо шта би све *Устийбар* могао бити, а сада ћемо видети шта он заправо јесте. Како је то у уводу овог чланка већ наговештено, просветљење је донела његова историјска потврда. Године 2008. сада већ покојни Ахмед Аличић објавио је турски сумарни попис Босанског санџака из 1468/69; до мене је та књига дошла тек ове године.³⁶ У том раном извору Устибар је уписан двапут; на првом месту Аличић чита данашњи лик имена,³⁷ и да није онога другог, тим првим записом досадашња општеприхваћена интерпретација *Устй(у)-Ибар* била би историјски поткрепљена, ако не и оверена,³⁸ тим пре што, како сам накнадно сазнао љубазношћу колеге др Срђана Катића, топоним *Устийбар* у његовом данашњем лику бележе и доцнији турски пописи а поред њега, у истом крају, још два топонима са првим делом *Устйи-: Устйивувац*, очито данашње место Увац на ушћу истоимене реке у Лим, и, у

³³ Реч *врх*, у том облику, који одражава акузатив прасловенске *и*-основе или у локативу *врху*-, на сличан начин твори секундарне топониме од хидронима као *устйи*-, али је далеко продуктивнија, те овде дајемо само неке пробране примере. Супстратне хидрониме имали бисмо у стврп. *Врхлџбе* = чеш. *Vrchlabí* (Лома 2013: 128–129), *Врхбосна*, 1516. **Врџхџвџбџсџнџ**, али нису ретка образовања од обичних, словенских хидронима, као што је **Врџхџвџвџзџнџ** на горњем току реке Брезнице код данашњих Пљеваља (Лома 1989: 8 д.), **Врџхџсџнџ**, данас *Врсенице* од првобитног хидронима **Sěpnica* (Лома 2013: 200), или од апелатива као **rěka* (*Врлика* од *Врхрика*, 1185. *Verchreka*, Skok 3: 141, 624), **dolъ* (уп. горе *Врхдо*) итд.

³⁴ Село тог имена бележи се од 1469. у турским пописима, а изнета је претпоставка да у горепоменутој повељи из 1244. *in comitatu Berez Pracha* уместо „Прача у жупи Борач“ (Борач је стари град коме је доцније припадала област Праче) треба читати *Verech Pracha* „у жупи Врхпрача“ (Šabanović 1982: 131 д.).

³⁵ У најмање два случаја опозиција топонима са *устйи*- и *врх(у)*- узеву се за старе путеве који су водили из једног слива у други (уп. горе нап. 24): *Устийирача* — *Врхйрача* — *Врхбосна* (старо име данашњег Сарајева) и *Устийбар* — *Врх(у)брезница*, данашња Пљевља (*Брезница* је изворишни крак Њехотине).

³⁶ Тачније, њено електронско издање: <http://www.scribd.com/doc/177648141/Ahmed-S-Alicic-Sumarni-popis-sandzaka-Bosna-iz-1468-69-godine#scribd>.

³⁷ „Nahija Višegrad, timar seraskera Mehadija, dio sela Ustibar, domova 3 (vojnučkih)“ (Aličić 2008: 109).

³⁸ Отклоњена би била сумња да је данашњи лик изобличен из нечега другог (што заправо јесте!), а непосредан доказ било би сведочанство да се река на чијем ушћу у Лим Устибар лежи звала *Иб(а)р* — каквог нема нити је могло бити.

непосредној близини, *Устѿиврача* или *Устѿирача*, што ће бити данашње село *Рача* око истоимене речице, леве притоке Увца мало изнад његовог ушћа.³⁹ Тиме се дође Полимље испоставља као подручје највеће концентрације овог архаичног топономастичког типа.

Но вратимо се попису из 1468/69. и другом запису топонима *Устѿибар* у њему. Аличић га чита *Устѿудбар*, претпостављајући да је, с обзиром на претходни запис и данашњи облик, он ту погрешно уписан.⁴⁰ У питању је, међутим, *lectio difficilior*, запис који је од заборава спасао изворни лик овог топонима и омогућио поуздану не само језичку него и историјско-географску интерпретацију његовог другог дела.

Најпре констатујмо да треба читати *Устѿидбар*. За *Ustu-* = *Устѿи-* уп. у истом дефтеру Аличићева читања у истом дефтеру „*Ustukolina, pazar*“ = *Устѿиколина* (Aličić 2008: 67), *Ustuprača* = Устипрача (id. 234). Одатле произлази подела *Устѿи-дбар*. Шта је у другом делу, није тешко погодити ономе ко познаје историјску географију овог дела Полимља. Наиме, ту се, у средњем веку, простирала жупа чије је име у старосрпском језику гласило **Дѿвѿѿ** а данас се употребљава у осавремењеном лику *Дабар*, као историјски појам и у називу митрополије *Дабробосанске*. Изворно је то била епископија *дабарска* коју је установио Св. Сава, са седиштем у манастиру Св. Николе **вѿ Дѿвѿѿ**, где лоцира и други манастир, Св. Ђорђа. Свети Никола у Дабру је данашњи манастир Бања код Прибоја, а Свети Ђорђе у Дабру — недавно обновљени манастир у селу Мажићима, који се у историјским записима још назива Ораховица, Маржићи и Мажићи. У вези са епископијом и овим двама манастирима овај топоним се, у разним варијантама, помиње и у потоњим временима; у доба краља Милутина столовао је епископ **Дѿвѿѿски** Јован, наведен међу другим великодостојницима српске цркве у хрисовуљи Хиландару из 1302–1303 (ЗСПП 374–375) и у потврди оснивачке повеља манастира Бањске коју је 1317. издао архиепископ Никодим (id. 474),⁴¹ а у Грачаничкој повељи из 1315–1321. у вези са заменом посуда бива поменута **ѿпискоѿпина дѿвѿѿска** (id. 502). У житију краља Милутина од архиепископа Данила II, писаном 1324, читамо да Милутин **сѿзда ... вѿ Дѿвѿѿ цѿковѿ светаѿго моѿченика христова Геѿѿѿгина, вѿ мѿстѿѿ рекомѿѿмѿ Ораховици** (ЖКА 138). Натпис изнад средњих врата у цркви Св. Николе у Бањи и један запис на рукописној књизи из 1329. говоре да је храм након разарања у српско-босанском рату тада обновљен настојањем митрополита **Дѿвѿѿскаго**

³⁹ 91, 164, MAD 540 ve 173 numaralı Hersek, Bosna ve İzvornik livâları icmâl tahrîr defterleri (926–939 / 1520–1533), Ankara 2006, 172 (регистар), 212 (карта). Ако је изворни лик имена *Рача* у овом случају гласио *Врача*, био би то најпре *j*-посесив у женском роду од личног имена *Врајко*, које је у XIV веку било распрострањено међу српским и босанским племством (PKC 1: 157; ЗН 95°, 119°, 176°).

⁴⁰ Aličić 2008: 212: „Ustud-bar, pripada Polimlju, timar Karađoza, posadnika tvrđave Dobrun, u originalu Ustud-Bara vjerovatno pogrešno upisano Ustibar, up. gore Ustibar 109“.

⁴¹ Такође и у Милутиновој повељи о улјарском (пчеларском) селишту код Пећи (id. 542), која се сматра фалсификатом из XV в. (id. 531 д.).

квр Николи (4935°), чија се област означава као **ѲПИСКОПИЈА СРЪБСКАГО ДЪВРА** (ЗН 55°).⁴² У самом манастиру Бањи очуван је надгробни споменик са натписом великог челника Димитрија из 1359,⁴³ где се каже да **дръ[жа?] Двръ и Дрѳнѳ и Гьцко [Р]ѳдинами** (ЗН 113°); по другим жупама којима је покојник управљао узима се да је реч пре о захумском Дабру, па би то што је умро и сахрањен у области истог имена у Полимљу⁴⁴ била само коинциденција. У ктиторском натпису жупана Петра, у монаштву Јована, у манастиру Добруну из 1383. издавач је, у оштећеном завршном делу, након имена игумана Јефрема, а између два нечитка сегмента, прочитао **и богомъ Давра** ЗН 154°); то читање не може се више проверити.⁴⁵ Из турског времена има неколико записа на књигама преписиваним у манастиру Бањи који га лоцирају у Дабар: **на рѳцѳ Лимѳ рѳѳма храмѳ светаго и славнаго др'хѳѳеа Христова Николи, рѳѳкомъ Даваръ, въ пѳстини Гравовыѳи** (1535, ЗН 5598°), **въ храмѳ светаго Николи, иже въ Дврѳе** (XVI–XVII в., ЗН 4275° писано у самом ман. Бањи) **храм светаго и великаго др'хѳѳеа и чюдотворца Христова Николи, иже въ Дврѳѳѳъ, митрополѳа дѳварска и босанска** (1670, ЗН 1654° писано у самом ман. Бањи), **великаго чюдотворца Николаа еж(ѳ) ес(т) въ Дврѳѳѳ, на рѳцѳ Лимѳ** (пре 1692, ЗН 4400°, поклон темишварског митрополита Јосифа Св. Николи).⁴⁶ Старосрпским потврдама Гордана Томовић (2005: 36) придодаје, по усменим саопштењима др Руже Ђук и др Ђура Тошића, помене у списима Дубровачке канцеларије из последње деценије XIV в.: *de Deber partium Sclavonie* (1395) и *de Ixadbre partium Sclavonie* (1398), где би одредба *Sclavoni(a)e* служила за разликовање Дабра у склопу тадашње Србије од онога у Захумљу. Свакако да има и других потврда овог топонима, које су мени до овог тренутка остале непознате.⁴⁷

⁴² Придевом *срѳски* вероватно се прецизира да није реч о жупи истог имена у Захумљу (в. ниже), које је мало пре тога Србији преотео босански бан Стјепан II Котроманић. Уп. Тошић 2005: 32–34, где мисли да је српско краљевство тада могло задржати поједине делове Захумља, укључујући Дабар, али запис монаха Николе из 1329. као да говори против тога.

⁴³ Или 1349, по читању Гордана Томовић (1974, 113°).

⁴⁴ Након што се повукао из јавног живота и замонашио у тамошњем манастиру (Димитрије је његово монашко име; световно нам није познато).

⁴⁵ Натпис је издат 1885. у Старинару II, стр. 22; Ђурђе Бошковић, који је цркву обишао пред Други светски рат каже да је „данас сасвим уништен“ (1938: 17); то потврђује Кајмаковић 1963: 256. Да је манастир Крушево-Добрун био под дабарским епископом не може бити сумње, в. ниже.

⁴⁶ Запис XVIII в. у рукопису ман. Св. Тројице код Пљеваља *Да се зна како ѳриде Максимъ жејри (?) Босни и Дабру* (ЗН 4622°) вероватно треба схватити као спомен на Максимов долазак у седиште дабробосанске митрополије, које је тада већ било премештено у Сарајево.

⁴⁷ Томовић l.c. каже да се ова област у Крушевском поменику двапут помиње као **Дврѳъ**, упућујући на стране 113 и 131 поменика према Новаковићевом регистру, који нам омогућује једини приступ садржини тога уништеног извора. Новаковић, међутим, има само **Дврѳъ**, уз упућивање на исте стране изворника; према реконструкцији коју смо спровели (за методолошки поступак в. Лома 2014), на листу 113 име села Даниловићи код Рудог могло би се географски везати са полимским Дабром, али на следећем, 114 листу једина два уписана топонима су *Тейово* и *Тиквеш(ан)*, док их је на 131 само три: *Бечкерек*, *Дебар* и *опет Тейово*. Како гласовни лик записа, тако и контекст, указују да се у оба случаја ради о македонском *Дебру*. Синиша Мишић (2014: 20) говори о турској нахији *Дабар*

Имену **Дѣврь** > *Дабар* у основи је прасловенски топографски термин у значењу ‘јаруга, дубодолина, густа шума, поток’; на основу стсл. **Дѣврь**, слн. *deber*, *-bri*, стчеш. *debr̃*, стпољ. *debrz*, струс. *дебрь*, рус. *дѣбри* pl., укр. *дебрь* реконструује се прасл. **dьbrь*, *i*-основа женског рода (ЭССЯ 5: 176 д.; SP 5: 147 дд.; Schütz 1957: 38; Skok 1: 370). На српском терену апелатив се није сачувао осим у споменицима писаним домаћом редакцијом црквенословенског језика⁴⁸ и као изолован, слабо потврђен дијалектизам *дѣбра* ‘честар, шипраг’.⁴⁹ Судбину ове старе речи у српском језику можемо проследити првенствено кроз топонимију. Старосрпски извори поред полимског Дабра бележе још две жупе тог имена, обе у Захумљу, потоњој Херцеговини, данашње области *Дабар* (*Дабарско њоље*) код Билеће и *Идбар* око истоимене Неретвине притоке, а исто се звало једно равничко село у Браничеву, данас непознато под тим именом.⁵⁰

Првобитни облик *i*-основе женског рода одражен је у Студеничком типичу: **оу Дѣри**, **оу Дѣври** (Ђоровић 1928: 77)⁵¹ и у писму краља Остоје Дубровчанима из 1411, где је реч о данашњем Идбру.⁵² У свим осталим потврдама, где јој се род и деклинациони тип могу утврдити,⁵³ реч је прешла у мушке *o*-основе; са именом жупе у Полимљу то се десило рано, јер већ у трећој деценији XIV в. његов локатив гласи код архиепископа Данила **въ Дѣврьѣ**, генитив у запису из 1329. **Дѣвѣа** (1329). Сеченички летопис, где се говори о Савином установљењу Дабарске епископије, има као и Данило **въ Дѣврьѣ** (ССРЛ 194), латински превод *in Dabra* у Бранковићевом летопису (id. 282) вероватно се заснива на таквом облику, погрешно схваћеном као локатив *a*-основе. Старосрпски локатив на -ѣ долази и у делу летописа Стојановићеве III групе (**в Даврьѣ** Хиландарски id. 187, **в**

у којој су пописана села на десној обали Лима. Очито мисли на нахију која се у турским пописима зове *Бања*, а да се она звала и *Дабар* мени није познато, нити сам могао проверити тај податак, за који аутор не даје никакву референцу. За могућу интерпретацију назива нахије „Барче“ в. ниже.

⁴⁸ 1300–1302. **гълицѣ гъканиѣмъ своимъ шглашметъ дѣври** аренга Милутинове повеље Спасовом пиргу у Хиландару (ЗСПП 350), парафраза псалма 83, 4, 1321. **въ гълвокихъ дѣврихъ и попапастехъ** аренга Милутинове повеље Карејској келији, претходи цитат псалма 132, 1.

⁴⁹ Једина потврда је у РСА из приповетке Григорија Божовића чија се радња одиграва у Ибарском Колашину. Покр. (из Црне Горе?) *дебрина* ‘густа, дебела хладовина’ (РСА из романа Душана Ђуровића „Пре олује“, Сарајево 1946, 129) могло би такође спадати овамо.

⁵⁰ У Врдничком препису Раваничке повеље **Дѣврь** (Младеновић 2003: 53), у Болоњском **Дѣвѣа** (id. 93), у Раваничком **дѣвѣ** што Младеновић, чини се без правога разлога, исправља у **Д[а]вѣѣ** (id. 111, 114); у протографу је свакако било ***дѣврь** или **д’врь**. Село се налазило на простору између Костолца, Петке и Кленовника (Шкриванић 1981: 93).

⁵¹ Типик је очуван у препису из 1619; у протографу је вероватно стајало ***дѣври** или **д’ври**. Од родослова и летописа који преносе податак о епископијама које је засновао Св. Сава, једино Ковиљски летопис има светосавско **въ дѣври** (Šafařík 69; у ССРЛ 202 тај део је изостављен); за трансформације овог топонима у остатку родословно-летописне традиције в. ниже.

⁵² Пуцић 1: 134; већ из ширег контекста помена: **писано с соѣдѣ с дѣри с недетѣѣ** види се да се у том писму јат добро чува, те се иза *Дбри* овде не може претпоставити икакски рефлекс локатива мушке *o*-основе **Дбрѣ*.

⁵³ То није могуће код помена у номинативу/акузативу једине без допуне какви су **дѣврь** у надгробном натпису великог челника Димитрија или име села у Раваничкој повељи (в. горе нап. 50).

притоке коју Неретва прима западно од Коњица,⁶⁴ већ и саму ту реку.⁶⁵ *Дабар* је име притоци Сане у околини Санског Моста. На пољском подручју има *Debrz* у сливу Висле и река *Brda*, чије је данашње име настало метатезом од изворног *Dbra*, како гласи у изворима од XII в.; са руског терена овамо спада *Дебря*, притока Угре у сливу Оке (Смоленска област), а у хидронимском значењу јавља се и множина *Дебри* (WRG 2: 567).⁶⁶

Према Пејатовићу, реку коју он зове *Усџибар*, а данас се обично означава као *Усџибарска ријека*, чине три саставнице, западна Поблаћница, средња Сућеска и источна Баботина.⁶⁷ По војногеографској карти, Баботина је десна притока Сућеске која се у њу улива око 5 км узводно од места Саставци, где се Сућеска састаје са Поблаћницом. Заједнички ток задржава смер Сућеске, која тече са југа на север ка Лиму. Име *Сућеска* < *Суџјеска* < прасл. **soťěska* 'стешњено место, уска речна долина'⁶⁸ може се сматрати приближним синонимом термина **dъbrь*, а да га ова река заслужује, излази из Пејатовићевог описа њеног тока, који следи (Мркоњић 237 д.):

Понорски Поџок — у слепој долини Понору на Крњачи. Извире у залеђу долине испод висоравни Чемерна, а понире на крају долине у *Тмуши* коју сам раније описао. [нап.]: Дужина долине, којом тече поток износи отприлике 2 километра. Стране долине најпре су благих нагиба заливађене и пошумљене; доцније десна страна почиње бивати све стрмија а кречне, голе и излокане стене почињу се указивати. Из ових стена извире други крај понорског потока и силази са висине од 50–60 м. ... После подужега подземног тока, отприлике за један километар, избија понова у селу Бучју под именом *Бучјанке* или *Сућеске*, за тим удара преко села Бучја и кроз лепу и романтичну клисуру *Сућеску*. Правац ове клисуре чини туп угао а дужина јој је од улаза до излаза реке 30 минута обичнога хода. Одликује се врло високим странама и врло дрским облицима кречњачких стена у којима се овде онде виде мање и веће поткапине и пећине, неприступне, наткриљена врло стрмим литицама и платијама. Речица Сућеска пробија се кроз клисуру падајући с једне стене на другу и тако прави шум који са шумом безбројних четинара изниклих у самој голој стени, чине необичан утисак на пролазника кроз ову дивље-романтичну клисуру ...

Како је у српском прасловенска реч **dъbrь* као топографски термин рано изашла из употребе, а **soťěska* > *суџ(ј)еска* са приближно истим значењем

⁶⁴ У том, обласном значењу старе жупе треба схватити први помен из 1419, с обзиром на предлог у (а не на) *Дбри*.

⁶⁵ Динић 1978: 231. Река се алтернативно зове *Башићица* од **Дбаричица*, што је универбизовано од **Дбарска рѣка*, дакле још један пример за *дб-* > *б-* код изведеница од **dъbrь*.

⁶⁶ У овом последњем случају јасно је да се име пренело са околног предела (у савременом руском употребљава се само множина *дебри* 'место обрасло густом, непроходном шумом; забит', заст. и 'уска долина међу брдима'. Са стпољ. *Dbra*, рус. *Дебря* као секундарним (*ја*-основама уп. пољ. заст., покр. *debrza*, рус. дијал. *дѣбря* 'шумски густиш'; ту би спадало и наше (слабо посведочено) *дебра* (в. горе).

⁶⁷ Мркоњић 1902: 240 (место је горе наведено у целини).

⁶⁸ Ћурић 1981: 39 пише *Sűteska*, *Pòbláčnica* и сврстава оба ова хидронима међу оне чија је основа заједничка са другим топонимом (у овом другом случају, река је названа по селу *Поблаће*)

одржала се до данас (уп. Schütz 1957: 45), не звучи нимало невероватно претпоставка да је у једном тренутку, док му се значење још памтило, хидроним *Дџбџр* „осавременењен“, односно преведен на живи језик са *Суиџска*.

Поред самог манастира Св. Николе у Бањи, на десној страни Лима југоисточно од Прибоја, најранији извор, Студенички типик, а после њега и Данило II у Дабар смештају и манастир Св. Ђорђа, у месту које се некад звало Ораховица, а данас Мажићи или Маржићи, село које се простире на левој обали Лима југозападно од Бање Прибојске. Запис из 1535, наведен горе у оригиналу, који у преводу гласи „на реци Лиму наспрам храму светога и славнога архијереја Христова Николе, такозвани Дабар, у пустињи Грабовици“ помера нас још ближе Суџески и Устибру. Наиме, *Грабовица* је данашње село око 5 км северозападно од Маржића, у изворишту десне притоке Лима означене на карти као *Грабовички јојшок*, под самим развођем које чини венац Побиженика, са чије друге стране тече Жирачки поток и улива се у Суџеску мало изнад њених саставака са Поблаћником; од Грабовице до Суџеске је ваздушном линијом око 5 км, до Устибра — 15-ак. Такав географски однос намеће претпоставку да је топоним *Устиибар* и **Дџбџр* као вероватно некадашње име Суџеске и Устибарске Ријеке у некој вези са средњовековним полимским Дабром, који се простирао са обе стране Лима око данашњег Прибоја, било да је Устибарска Ријека = Суџеска = **Дџбџр* била епонимна за целу област, било да су исто име носили још неки географски објекти на истом подручју, на шта би могла указивати добро посведочена множина *Дџбри*. Она се, додуше, може објаснити и секундарном плурализацијом хидронима у хоронимском значењу, која је добро посведочена како на старосрпском: *Моравице, Брџнице, Сџнице, Јадри*, тако и на општесловенском плану: стсл. *Висли* од *Висла*, пољ. *Morawy* од *Morawa* (Лома 2013: 259), али у том делу Полимља има, осим гореописане клисуре Суџеске, и других „даброва“; поменимо да у истом крају име *Суиџеска* носи и река која се улива у Лим само неколико километара низводно од Устибарске, а на чијем ушћу се налазило средњовековно утврђење, данас село Сјеверин. Остаје, дакле, дилема да ли називи *Устии(д)бар, Устибарска ријека* обележавају крајњи нама познат домашјај обласног имена *Дџбџр* на западу, или можда његов изворни ареал, који се осим на исток — према Лиму и преко њега — могао ширити и на (северо)запад. Све то поставља питање колико смо сада у стању да ревидирамо трезвену констатацију Михаила Динића, засновану на сведочанствима о Св. Николи и Св. Ђорђу у Дабру и претходној расправи о томе Илариона Руварца: „Област око Прибоја носила је у средњем веку име *Дабар*“ (Динић 1978: 78). У међувремену су изнете претпоставке о некадашњем протезању области Дабра са десне стране Лима на северозападу све до Рзава и Добруна (Томовић 2005, са картом; Мишић 2014). Колико схватам, ту се полази од претпоставке да је турска нахија Бања одговарала простирању средњовековне области (жупе?) Дабра.⁶⁹ Ако

⁶⁹ Мишић л.с. већ у самом наслову свога рада узима да је Дабар био жупа, док Томовић (2005: 44) истиче да се „полимски Дабар никада у изворима не назива жупом“ а да се у модерној историографији то уврежило по аналогији према херцеговачком Дабру.

овде понуђена интерпретација хидронима *Устибар* стоји, таквог подударња граница између средњовековног географског појма и турске административне јединице није било, јер је Устибар спадао у Дабар, али није припадао нахији Бањи, већ нахији Вишеград, тачније, налазио се на њеној граници са нахијом званом Полимље или Дубштица.⁷⁰ Од та два назива, *Дубштица* је свакако у вези са именом села у тој области *Дубац*, а обласни назив *Полимље (Полимје?)*⁷¹ наслеђен је из предтурског доба; у повељи Алфонса V херцегу Стјепану из 1444. помиње се град *Creseuac Opolimio*, очито латински препис ћирилског предлошка ***8 Полимјю** (Динић 1978: 250), док нешто доцнији дубровачки акт лоцира Сјеверин, тврђаву на ушћу Сутјеске у Лим више Рудог, у Полимје: *sub Seuerino in Polimie*, 1449 (id. 241 д.). И данас има село Полимље на левој обали Лима ниже Рудог, наспрам селу Мрсову преко реке, а узводно од села Обрвена, која оба попис из 1468/9. смешта у нахију Полимље.⁷² Тридесетак км узводно, у Лим се са леве стране, наспрам манастиру Бањи, улива поток *Полим*, чије се име, на овај или онај начин, такође своди на **Полимје*.⁷³ Ова два одраза старог назива области могла су настати најпре на њеним некадашњим границама.⁷⁴ Све у свему, нема ниједног доказа у прилог, а има индиција против претпоставке да се средњовековни Дабар „пресликао“ у неку територијалну јединицу под Турцима. У доба када су они завладали овим пределима, а по свему судећи и дуго пре тога, то није био термин државне администрације, већ само црквене територијалне поделе, наслеђен још из преднамањихког доба.⁷⁵ Територија Дабарске епископије својим опсегом без сумње је далеко премашивала једну средњовековну жупу; стога је постојање жупе Дабар у позном средњем веку високо хипотетично.⁷⁶ Ако је Дабар и био поменут у оштећеном делу данас потпуно уништеног ктиторског натписа из Добруна, било је то мало иза помена тадашњег игумана, а непосредно иза речи *богом* (?), те је логично претпоставити да се *Дабра* односило на јурисдикцију дабарског епископа над манастиром, а не на управно подручје ктитора, жупана Петра Прибиловића. То опет не значи

⁷⁰ Зато је у попису 1468/9. део села пописан и у нахији Полимље; 1530. Устибар је припадао Вишеграду (в. горе нап. 30). За нахију Дубштица = Полимље в. Šabanović 1982: 139, 195, 230.

⁷¹ Очекивало би се да је у другој половини XV в. још увек гласило *Полимје*, међутим Аличић и у херцеговачком и у босанском дефтеру пише *Полимље* (Aličić 1985: 31, 40, 50; 2008: 209, 212, 221). Колега Срђан Катић био је љубазан да ми провери први извор и потврдио да се у оригиналном запису чита *پوليميه* *rwlymua*, тј. очекивани нејотован лик *Полимје*.

⁷² Aličić 2008: 209, где Мрсово исправно убицира, а за „Горња Обрвено“ погрешно претпоставља да је *Обравња* код Вишеграда.

⁷³ Најпре преко придева *йолимски*.

⁷⁴ Међутим, у попису Херцеговине из 1475/7. појам Полимља је знатно шири од потоње нахије Дубштице, јер обухвата и нахије Милешева и Љубовића (Aličić 1985: 31, 40, 50), тј. употребљен је мање-више у свом данашњем географском значењу поречја Лима.

⁷⁵ Обе дабарске цркве, Св. Никола и Св. Ђорђе, постојале су још пре времена Св. Саве, који их је обухватио својом организацијом осамостаљене Српске цркве; Бања на реци Лим уписана је на Идрисијевој карти насталој око 1150.

⁷⁶ Уп. горе нап. 69.

да географски појам Дабра, независно од актуелних административних подела, није био у прошлости знатно шири од подручја оцртаног тачкама за које то име поуздано фиксирају расположиви извори: Св. Николе у Бањи, Св. Ђорђа у Маржићима, „пустиње“ Грабовице, а сада и Усти(д)бра, чиме већ бива протегнут на северозапад у смеру данашњег Вишеградског Старог Влаха, подручја за које је у најмању руку вероватно да је било обухваћено дабарском епископијом од самог њеног оснивања. Стога претпоставка да се Дабар простирао на север до Рзава, обухватајући као друго средиште поред Бање стари град Добрун (Томовић 2005: 44; Мишић 2014: 21), сама по себи није невероватна. Она би се, уза сав опрез, могла поткрепити могућношћу да се име *Добрун* повеже са старим Дабром, као резултат контаминације ономастичких основа **dьbr-* и **dobr-*, која је изгледа била доста честа и широко распрострањена.

Најнепосредније се прасл. **dьbrь* ‘дубодолина’ > *Дабар* на српско-хрватском терену укрстило са рефлексом прасл. зоонима **бьbrь* > *дабар*.⁷⁷ При потпуном гласовном поклапању двеју основа, препознавање једне или друге у топонимији може се водити само правилима творбе, према којима нпр. неизведен облик *Дабар* одражава топографски термин, а изведеница типа *Дабровац* — зооним, уп. у Словачкој *Vobrovec*, у Пољској *Bobrowiec*, у Русији *Бобровец*.⁷⁸ На могућност да је **dьbrь* на јужнословенском терену где њ нормално не даје *o* понегде одражено као *dobr-* указали су Петар Скок и Франце Безлај. Овај други чини то поводом словеначких хидронима и топонима *Dobra*, позивајући се на слн. дијал. (Похорје) апелатив *dobra* ‘eine wasserreiche Gegend’ и на тип **dьbrьna* који се на широком словенском простору смењује с типом **dьbrьna* (Bezlaј 1956: 137 д., 139 д.). Међу паралелама које наводи су чеш. *Dobrná, Dobrný, Dobrník* поред *Debrný*, 1297. забележено као *Doberni*, полј. *Dobiernica* поред *Debrnica, Dobrzyńka* забележено 1491. као *Debrzynca*, али и с.-х. *Добрња*, у старом запису *Добръни*.⁷⁹ Скок указује на *dobar* f. = *dabar* ‘ждрело, провалија’ код Марка Марулића, чакавског писца раног XVI века, и помишља да би име притоке Купе *Добра* могло бити од **Дбра* „s istim umetnutim o ... ovdje možda zbog ричке етимологије која је htjela vidјeti u imenu rijeke pridјev *dobar*“ (Скок 1: 370).

⁷⁷ Псл. **бьbrь* као јужнословенска варијанта поред **bebrь* / **bobrь* ‘Castor fiber’ реконструише се на основу буг. дијал. *бьбър*, србуг. *вьбровина* ‘месо дабра, дабровина’ и с.-х. *д̑абар, -бра*, које је настало дисимилацијом *b — b > d — b*, чија је старина у недостатку раних потврда неизвесна; иста промена среће се у балтском, лит. *dēbras, deprūs, dābras* поред *bēbras, bēbrus, bābras*, лет. *bēbrs*. Уп. SP 1: 290 д.

⁷⁸ *Дабровац* је један од три потока у Јадру који чине реку Велику Тронушу, помиње се 1559. у запису о обнови манастира Тронуше: *виноградаь на Давровцоу* (ЗН 602^о); водоток истог имена има у Посављу код Бјеловара (Dickemann 1: 95), где наводи из истог слива хидрониме *Дабровица* и *Дабровница*, али и топониме *Дабар, Дабарско селиште* који творбено не спадају у изведенице од зоонима већ одражавају псл. **dьbrь*. Зооним је могао лећи у основу топонима и у антропонимској примени (Ердељановић 1911: 452 бележи у Пиперима име *Дабро*, постоји презиме *Дабровић*).

⁷⁹ Тај лик, који је Безлај црпао из RJA, забележен је у Крушевском поменику; како је на истом, 62. листу било уписано Змијање, највероватније се ради о селу *Добрња* код Бањалуке у области Змијању (уп. горе нап. 47).

Један пример за *дѣбр-* > *добр-* са старосрпског терена је топоним и хидроним у горњем Ибру *Добрава* забележен у Бањској хрисовуљи као *Дѣврѣхава*.⁸⁰ Када је реч о херцеговачком Дабру, поред регуларног лика са *ѣ* > *а* који се до данас одржао у горепоменутом надгробном натпису Богдана Хатељевића чита се *у добрѣ*. Најранија посредна потврда овог хоронима из око 950, име утврђења у Захумљу које је око 950. забележио Константин Порфирогенит у облику *Доврѣскѣ*, такође има *о* у првом слогу.⁸¹ Поп Дукљанин име жупе пише *Debre*, где би *-e-* могло стајати за *ѣ* као заједнички рефлекс псл. *ѣ i *ѣ у старосрпском, али апелатив *дѣбра* и топоним *Дѣбри* у Посавини опомиње да се полуглас могао код ове речи развити и у *e*.⁸² Усмена традиција пружа индикације да постоји нека веза између имена херцеговачког *Дабра* и топонима *Добрско село* и *Добрска жуџа* у Цеклину.⁸³

Безлај наводи разна понуђена објашњења за *добр-* као варијанту од **dъ/ѣbr-*, Ливеро (Liewehr), по којем је *e* (у старочешком очекиван рефлекс полугласа) могло прећи у *о* у суседству лабијала, и Розвадовског, који негде допушта народноетимолошко наслањање на придев **dobrъ* 'добар' а другде и немачко *o* од слов. *ъ* (Bezlej 1956: 140). Ни једно од њих не треба искључити ни када је реч о српско-хрватском терену, но страно посредство у већини случајева није много вероватно,⁸⁴ а преостала два чиниоца могла су и заједно деловати. Разнолико рефлектовање слабог полугласа у првом слогу код основе **dъbr-*

⁸⁰ Лома 2013: 72 д.; творбена структура је нејасна.

⁸¹ Предати облик вероватно је искварен од **Доврѣскѣ*, што би била грчка транскрипција ћирилског предлошка **Дѣврѣски* и треба га читати *Дѣврѣски(ј)*, тј. „Дабарски (град)“ као седиште жупе Дабра (Лома 2000: 110, 127, 129). Моја тамо дата интерпретација, по којој би *о* = *ѣ* у овом топониму било сведочанство да се на старосрпском простору средином X века још чувала дистинкција између тврдог и меког полугласа, релативизује се овде предоченим увидима у стару и велику варијантност коренског вокализма у речи **dъbrъ*.

⁸² Ту је на Сави према писању Данила II краљ Драгутин имао свој дворац; у свом издању Даничић реконструира *Дѣврѣць* (ЖКА 43, 44, 47) на основу рукописних варијаната *Давраць*, *Даврѣць*, *Доврѣць*. Суфикс *-ѣ* ту је по свој вероватноћи настао преобликом првобитног **-ѣскъ*, те треба поћи од истог предлошка **Дѣврѣскъ* као за *Доврѣскѣ*.

⁸³ Некада и *Горње*, *Доње Добро*; у старим записима увек са *-о-*: *ДОНЕ ДОБРО* (Шекуларац 1987: 204), *ГОРНѢ ДОБРО*, *ДОВРѢСЦЕИМЫ* 1485 (id. 205), *ДОНЕ ДОБРО*, *В'РХЪ ДОВР'ЧИКЪ* (id. 238), *ГОРНЕ ДОБРСКИ* (id. 239), *ГОРНѢ ДОБРО* 1495 (id. 240). Веза са Дабром одражава се у предању о стариначком братству Горњевуцима, за које је Андрија Јовићевић (1911: 629) забележио да су се по предању „прије 400 г.“ доселили из Мостара у Добрску жупу. По традицији коју је записао Ердѣљановић (1926: 759 дд.) била је то стара властелинска породица која је живела у граду Клобуку у Херцеговини, па се пред Турцима иселила у област Старе Црне Горе; *Горевуци* се помињу већ 1489. међу „властелима от Црне Горе“ у повељи Ивана Црнојевића (*ош Горевѣкъ*, id. 451; Шекуларац 1987: 211 даје погрешно читање *w гое Вѣкъ*). Са Дабром Горњевуке непосредно повезује предање да су их из Малог Залаза у Његушима досељеници прогнали „некуђ у Дабар у Херцеговини“ (Ердѣљановић 1926: 391, уп. 451).

⁸⁴ Претпоставио сам својевремено (Лома 1987: 157 д.) за *Дѣбри* да има своје *e* посредством мађарског изговора полугласа одраженог у угарској повељи из 1392: *Debrechen*, али већ српска повеља из 1429/30. има *оу Млачѣ тѣгѣ Дѣврѣць*, те ће пре бити да се и ту ради о домаћем развоју који треба сагледати у ширем контексту варијантних рефлекса псл. **dъbrъ* на нашем тлу.

има паралелу у шароликим одразима псл. *bъzъ ‘зова, Sambucus’, посебно у придевској основи *bъz-ov- где је полуглас увек био слаб: поред облика *bзов-* > *зов-* (књижевно *зѡва*), у којима је он регуларно испао да би се онда почетна сугласничка група упростила као у *Усѣидбар* > *Усѣибар*, имамо и такве где је она очувана тако што је њен изговор олакшан протетским вокалом (*обзов-*, уп. *Идбар*), али и оне где је стари полуглас „ојачао“ — или се након његовог испадања развио нови, секундарни (*бъзов-* у Тимоку), да би се онда различито вокализовао, при чему регуларном рефлексу *базов-* на широком простору конкуришу „нерегуларни“ *бозов-* и *бузов-*, од којих се у најмању руку онај први⁸⁵ најбоље може објаснити лабијалним окружењем, како је то претпостављено и за **dobr-* < **dъ/bbr-*. У случају те речи се дакле, теоретски узев, све могло одвити на чисто фонолошкој равни,⁸⁶ али било би наивно превидети код ње утицај придевске основе *добр-*, фреквентне у топографским назвањима, како дескриптивним (нпр. *Добра вода*), тако и посесивним — деантропонимним (нпр. *Доброѣин*, од ЛИ *Доброѣа*).

У светлу претходног излагања сада би ваљало поново сагледати топоним *Добрун*. Од најранијих помена у XV в. он показује свој данашњи лик. Најпре се јавља у списима Дубровачког архива: 1421. *in loco dicto Dobrun*, 1423, 1433 *Sotto Dobrun* (Јиреџек 1879: 85), затим у турским: 1468/9. тврђава *Добрун* (Алиџић 2008: 210), најраније домаће потврде су из XVI–XVII в. (*Довроуѣнь*, *Довроѣнь* много пута у поменицима Пећком, Крушевском, Сопоћанском и Рачанском (Новаковић 1875: 131; Рач. пом. 40; Соп. пом. 183), *подъ крѣдомъ* [!] *Довроѣном* ЗН 9477⁸⁷.⁸⁷ У свом можда старијем лику *Добруѣ*⁸⁸ овај топоним се понавља у јз. Македонији,⁸⁹ а блиске паралеле су му *Dobruŋje* у Словенији, *Добруѣ* у Русији; сва та имена тумаче се као *j*-посесиви од словенског личног имена **Dobrunъ*; мушки род у *Добруѣ* био би према *град* ‘Добрунова тврђава’.⁹⁰ Овакво извођење топонима *Добрун* је најједноставније и методолошки најбоље засновано, али црв

⁸⁵ Варијанта са -у- може одражавати и прасловенски превој *bъz- / *buz- код основне речи. В. ЕРСЈ 2: 73 д., Лома 2013: 29 д., 73.

⁸⁶ Већ у прасловенском присутна су колебања у редукованом коренском вокалу ове речи између њ < *ī* и њ < *ŷ*; изворност облика са тврдим полугласом установљава се на основу балтских паралела, лит. *dubrà* ‘шумска јаруга’, *dubrŷs* ‘јама, јаруга’. Уп. ЭССЯ 5: 176 д., SP 5: 147–149, ESJS 158 д., где се наводи објашњење Собољевског и Фортунатова да је варијанта **dъbrъ* настала асимилацијом у суседним слоговима.

⁸⁷ Име се са тврђаве пренело на манастир под њом, који се испрва звао Крушево, у којем је настао „Крушевски поменик“, в. Лома 2014: 27 д. Манастир се зове *Добрун* од XVII в. (*въ даѣу светѣи вогородици доврѣнѣстѣи* 1614 (ЗН 1018°), *ѡт монастиѣа Довроуѣна* 1628 (ЗН 10134°).

⁸⁸ Који може стајати иза дела наведених историјских записа; недвосмислено је посведочен лик *Дѡбруѣ* = *Добрун* (RJA 2).

⁸⁹ ЖКА 197: *гѡдѣ Довроуѣнь*; палатална основа проистиче из грчког записа *Δοβροῦνiv* асс. код Кантакузина.

⁹⁰ Лома 2013: 76 д., где се узима у обзир и могућност да је *Добруѣ* изведено од личног имена *Добруј* које је код Срба у средњем веку боље посведочено од *Добрун*.

сумње који је Безлај убацио у вези са типом *Добрња* упозорава да оно не мора бити и тачно, и да се не може искључити могућност другачијег изворног лика, затамњеног преобликом која се десила пре његових првих писаних помена. Наиме, и независно од вероватноће да је припадао области званој **Дѡбрь*, утврђени град на излазу Рзава из клисуре лако је могао бити назван **Дѡбрьнѡ* ‘клисурски’, уп. чеш. дијал. (мор.) *debrný* ‘(дубо)долински’, топоним *Debrno*, *Debrné*, пол. *Debrzno* а нарочито, са секундарним *-o-*, стчеш. 1261. *villa Dobrni* (SP 5: 150). Да је почетно **Дѡбрь-* неретко знало „склизнути“ у *Добр-* већ смо се уверили, а придевски завршетак *-нѡ* је при поименичењу могао бити замењен суфиксом *-ун*, можда према суседном хидрониму *Годун*.⁹¹ Ни руски топоним *Добруњ*, посведочен од 1620, није једнозначан. Он је *i-*основа женског рода, а село лежи 8 км југозападно од Брјанска, чије се име, видели смо, своди на **Дѡбрьјанѡскѡ*. Дешава се, особито у топономастици, да „праволинијско“ етимологизирање промаши истинско порекло имена због непредвиђених заокрета у његовој прошлости. У претходном разматрању покушали смо да једну такву појаву код топонима основе *Добр-* учинимо предвидивом, али дилема ће остати свуда где не изрони неки просветљујући историјски запис, какав је, ето, искрсао за *Усѡиѡбар*.

Ваља на крају указати на још један, не мање хипотетичан, рефлекс хоронима *Дѡбрь* у југоисточном суседству области, где је у турско доба била нахија чије се име у турским пописима чита *Барча* или *Барче*. Нахија је обухватала села на југозападним падинама Златибора и у деловима Пештери око средњег и горњег тока Увца; у њој се помиње истоимена планина.⁹² Уз упрошћење *дѡ > б* као у *Усѡидѡбар > Усѡиѡбар*, какво је још вероватније на почетку речи, *Барча* је могло настати универбизацијом из **Дѡбарча ѡланина* ‘горско пасиште становника Дабра’, тј. суседног дела области Дабра на десној обали Лима.⁹³ Колико год била примамљива, ова интерпретација ни издалека није извесна, јер име није досад поуздано препознато на терену нити у другим изворима⁹⁴ а могуће је и другачије читање — *Јарча / Јарче*, које је можда и вероватније.⁹⁵

⁹¹ Тако се зове извор у Добруну; на неку везу између двају имена указује месно предање да је *Добрун* првобитно било име тога извора, које се са њега пренело на место (Трифковић 1903: 630).

⁹² Задржала је то име до XVIII в., али се понекад спомиње и под именом *Нова Варош* (Ѕабановић 1982: 118). На тој територији пребивали су власи нахије Сенице (Томовић 2005: 43), а припадали су јој и власи нахије *Радох(и)на*, око данашње *Радоиње* (id. 146); са обема је крајем XVI и почетком XVII в. укључена у кадилук Стари Влах (id. 182 д.).

⁹³ Изворно **Дѡбрьѡса*; полазиште би био етник **Дѡбрьѡси > Дѡбарѡци*, одатле посесив на *-ја* у женском роду према *ѡланина* у изворном значењу те речи (уп. Лома 2013: 171, за творбени тип 248, 261 д.).

⁹⁴ Томовић l.c. повезује га са *Monte Bortzka* уписаним на карти Србије Етјена Брифоа из 1738. изнад Прибоја и Мучња, но ни та идентификација нема ослонаца у познатој топонимији ових крајева.

⁹⁵ По љубазном саопштењу др Срђана Катића, име ове нахије је у једним дефтерима уписано тако да га треба читати са почетним *Б-*, у другима — са *Ј-*. Ваља знати да оба слова у арапском писму имају исти основни облик, а једина разлика међу њима је у томе што се [b] пише са једном, а [j] са

Уза све преостале неизвесности, ово преиспитивање довело је до једног поузданог закључка: *Устѣибар* је требало да се у мојој „Топонимији Бањске хрисовуље“ нађе не под одредницом *Ибар*, него под *Дѣб(ѿ)р*.

Литература

- Бошковић 1938:** Ђурђе Бошковић, Неколико натписа са зидова средњевековних цркава, *Сѣоменик LXXXVII*.
- Грковић 1986:** Милица Грковић, *Речник имена Бањског, Дечанског и Призренског властѣлинствѣ у XIV веку*, Београд.
- Динић 1978:** М. Динић, *Срѣске земље у средњем веку*, Београд 1978.
- Ердељановић 1911:** Јован Ердељановић, Постанак племена Пипера — етнолошка расправа, *Срѣски еѣнографски зборник XVII*, Београд, 241–528.
- Ердељановић 1926:** Јован Ердељановић, *Сѣара Црна Гора = Срѣски еѣнографски зборник XXXIX, Насѣља и ѿорекло сѣановништѣва* књ. 24, Београд.
- ЕРСЈ:** *Еѣтимолошки речник срѣског језика*, Београд 2003–.
- ЖКА:** *Живѣи краљѣва и архиеѣискоѣа срѣских*, написао архиепископ Данило и други, изд. Ђ. Даничић, Београд 1866.
- ЗН:** *Сѣари срѣски заѣиси и наѣиѣиси I–VI*, изд. Љ. Стојановић, Београд / Сремски Карловци 1902–1926.
- ЗСПП:** *Зборник средњевековних ћириличких ѿовеља и ѣисама Србије, Босне и Дубровника*, књ. 1, 1186–1321, прир. В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик, Београд 2011.
- Јовићевић 1911:** Андрија Јовићевић, Ријечка нахија (у Црној Гори), *Срѣски еѣнографски зборник XV, Насѣља срѣских земаља* књ. 7, Београд, 385–835.
- Кајмаковић 1963:** Здравко Кајмаковић, Живопис у Добруну, Старинар 13–14, 1962–1963, 251–260.
- Лома 1987:** Александар Лома, Неки случајеви дијалекатског преслијења у топонимији северозападне Србије, *Зборник Шестѣ југословенске ономастѣичке конференције* (САНУ Научни скупови XXXVII, Одељење језика и књижевности књ. 7), Београд, 155–165.
- Лома 1989:** Александар Лома, Топономастика и археологија, *Ономастѣолошки ѿрилози X*, 1–32.
- Лома 2011:** Александар Лома, Језичке старине Полимља и Потарја — сведочанства старосрпских повеља, *Ђурђеви сѣуѣови и Будимљанска еѣархија*, зборник радова, Беране / Београд, 187–198.
- Лома 2013:** Александар Лома, *Тѣонимија Бањске хрисовуље. Ка осмишљењу сѣаросрѣског ѣѣономастѣичког речника и бољем ѣознавању ѣиштѣсловенских именовловних образаца*, САНУ, Одељење језика и књижевности, Одбор за ономастику, Библиотека Ономатолошких прилога књ. 2, Београд.
- Лома 2014:** А. Лома, Топоними Крушевског поменика, *Милешевски заѣиси* 10, Пријепоље, 27–39.

две дијакритичке тачке испод. Према томе, *Јарча / -e* је како *scriptio difficilior* тако и *lectio difficilior* (често се две тачке у писању или читању слију у једну), те би предност ваљало дати том облику, који се уосталом лакше објашњава на словенском терену; блиску паралелу представљало би му *Јарче ѿље* у Хрватској код Карловца, *j*-посесив од зоонима *јарац* или, пре, од хипокористика на *-ѣкъ*, *-ѣко* од **Jaro-slavъ*, *-mirъ*, уп. стсрп. ЛИ *Иѣъко*, топоним *Јарковац* у Банату (Грковић 1986: 196), чеш. *Jarkovice*, рус. *Ярково* итд. Но ни то читање засад не води изгледној идентификацији.

- Лома 2016:** Александар Лома, Из работи над етимологическим словарем сербског језика. Етимологији вврх дном, у: В. Вукурџ / V. Voček (edd.), *Perspectives of Slavonic etymology* (Studia etymologica Brunensia 19), Praha, 89–104.
- Мишић 2014:** Синиша Мишић, Средњовековна жупа Дабар између Србије и Босне, *Милешевски записи* 10, Пријепоље, 19–25.
- Младеновић 2003:** Александар Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, Београд.
- Мркоњић 1902:** Петар Мркоњић [право име: Атанасије Пејатовић], Средње Полимље и Потарје. Антропогеографска истраживања, *Српски етнографски зборник СКА IV, Насеља српских земаља* књ. 1, стр. 225–356.
- Новаковић 1875:** Стојан Новаковић, Српски поменици XV–XVIII века, *Гласник Српског научног друштва* LII, 1–152.
- ОС:** Етимолошки одсек Института за српски језик САНУ, *Огледна свеска*, Београд 1997.
- Пешикан 1981:** Митар Пешикан, Историјска топонимија Подримља II. Земљописна имена из манастирских даровница у Горњем Подримљу, *Ономајолошки прилози* II, 17–62.
- Пешикан 1986:** Митар Пешикан: Стара имена из доњег Подримља, *Ономајолошки прилози* VII, 1–119.
- Потебња 1876:** Александр Афанасьевич Потебња, *К историји звуков русског језика* (Отдѣленный оттискъ изъ «Филологическихъ Записокъ», Воронежъ.
- Пуцић I:** М. Пуцић: *Сјоменици српски*, Биоград 1858.
- Рач. пом.:** *Поменик манасџира Раче*, изд. Томислав Јовановић, Бајина Башта 2005.
- РКС:** Ђ. Даничић: *Рјечник из књижевних сјарина српских I–III*, Београд.
- РСА:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, Београд 1959–.
- Скарић 1927:** Владислав Скарић, О географској номенклатури Босне и Херцеговине, *Гласник Географског друштва* 12, стр. 30–53.
- Соп. пом.:** Сопоћански поменик (исписи Ј. Стојановића), *Сјоменик* 3/1890: 176–189.
- Срезневский:** И. И. Срезневский, *Материалы для словаря древнерусского языка по письменнымъ памятникамъ I–III*, Санкт-Петербургъ 1893–1912.
- ССЛР:** *Сјари српски родослови и лејојиси*, средно их Ј. Стојановић, Ср. Карловци 1927.
- Томовић 1974:** Гордана Томовић, *Морфологија ћирилских најџиса на Балкану*, Београд.
- Томовић 2005:** Гордана Томовић, Дабар, *Милешевски записи* 6, Пријепоље, 35–45.
- Тошић 2005:** Ђуро Тошић, *Средњовековна хумска жупа Дабар*, Историјски институт, Београд.
- Трифковић 1903:** Стјепо Трифковић, *Вишеградски сјари Влах, Српски етнографски зборник* V, Насеља српских земаља књ. 3, 612–667.
- Ђоровић 1928:** В. Ђоровић, *Сјиси св. Саве*, Београд / Сремски Карловци.
- Фасмер:** М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка I–IV*, перев. и дополн. О. Н. Трубачев, Москва 1986–1987.
- Филиповић 1928:** Миленко С. Филиповић, Височка нахија, *Српски етнографски зборник* XLIII, *Насеља и џорекло сјановништва* књ. 25, 191–647
- Шекуларац 1987:** Божидар Шекуларац, *Дукљанско-зейске џовеле*, Титоград.
- Шкриванић 1974:** Гавро Шкриванић, *Пућеве у средњовековној Србији*, Београд.
- Шкриванић 1981:** Гавро Шкриванић, Раваничко властелинство, *Манасџир Раваница — сјоменица о шестјој сјогодишњици*, Београд, 83–99.
- ЭССЯ:** *Этимологический словарь славянских языков*, ред. О. Н. Трубачев, Москва 1974–.

*

Aličić 1985: Ahmed S. Aličić, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, Sarajevo.

Aličić 2008: Ahmed S. Aličić, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, Mostar.

- Bejtić 1972:** Alija Bejtić, Stari trgovački putevi u Donjem Polimlju, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 22–23, Sarajevo, 163–189.
- Bezljaj:** F. Bezljaj: *Etimološki slovar slovenskega jezika* I–IV, Ljubljana 1977–2005.
- Bezljaj 1956:** F. Bezljaj: *Slovenska vodna imena* I, Ljubljana.
- Boeglin 1964:** Yves Edouard Boeglin, De l'importance en hydronymie balkanique de l'étude du bassin supérieur de certains rivières, *Linguistique balkanique* 8, 59–68.
- Boeglin 1966:** Yves Edouard Boeglin, Les noms de rivières de la Serbie et du Monténégro, *Proceedings of the Eight International Congress of Onomastic Sciences*, ed. D. P. Blok = *Janua linguarum*, Series Maior XVII, Haag, 48–57.
- Bojanovski 1987:** Ivo Bojanovski, Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji, *Godišnjak XXV*, Centar za balkanološka ispitivanja knj. 23, 63–174.
- Ćupić 1981:** Drago Ćupić, Iz hidronimije Lima, *Četrta jugoslovenska onomastična konferenca*, Portorož, od 14. do 17. oktobra 1981, Zbornik referatov, Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Odbor za onomastiko, 37–45.
- Detelić 2007:** Mirjana Detelić, *Epski gradovi — leksikon* (Balkanološki institut SANU, Posebna izdanja 84), Beograd.
- Dickenmann:** Ernst Dickenmann, *Studien zur Hydronymie des Savesystems* I–II, Zweite Auflage, Heidelberg 1966.
- ESJS:** *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, Praha 1989–.
- Jireček 1879:** Constantin Jos. Jireček, *Die Handelsstraßen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters. Historisch-geographische Studien* (Abhandlungen der Königl. Böhm. Gesellschaft der Wissenschaften, VI Folge, Bd. 10, Classe für Philosophie, Geschichte und Philologie Nr. 2), Prag.
- Loma 1987:** A. Loma, *Problemi izučavanja supstrata u toponimiji Srbije*, doktorska disertacija odbrana na Filozofskom fakultetu u Beogradu.
- Loma 2000:** A. Loma, Serbisches und kroatisches Sprachgut bei Konstantin Porphyrogenetos, *Zbornik radova Vizantijolozkog instituta* 38, Beograd 1999–2000, 87–161.
- LP:** *Lexicon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum emendatum auctum*, ed. Fr. Miklosich, Vindobonae 1862–1865.
- Maretić 1892:** Tomislav Maretić, Imena rijeka i potoka u hrvatskim i srpskim zemljama, *Nastavni vjesnik* 1, 1–24.
- MS:** *Monumenta Serbica, spectantia historiam Serbiae Bosnae Ragusii*, ed. Fr. Miklosich, Wien 1858
- Pavlović 1941:** Miodrag Pavlović, La metatesi slave *part-* > *Prača* come criterio per la localizzazione dei Partini, stirpe Illirica dell'epoca ottaviana, *Archivum romanicum* 25/1941, 1–2, 187–191.⁹⁶
- Putanec/Šimunović 1987:** Valentin Putanec / Petar Šimunović, *Retrospektivna onomastička bibliografija hrvatsko-srpska do godine 1975*, Zagreb.
- RJA:** *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU* I–XXIII, Zagreb 1880–1976.
- Schramm 1981:** Gottfried Schramm, *Eroberer und Eingesessene. Geographische Lehnnamen als Zeugen der Geschichte Südosteuropas im ersten Jahrtausend n. Chr.*, Anton Hiersemann, Stuttgart.
- Schütz 1957:** J. Schütz, *Die geographische Terminologie des Serbokroatischen*, Berlin.
- Skok — P. Skok:** *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* I–III, Zagreb 1971–1973.
- SP:** *Słownik prasłowiański*, pod redakcją Franciszka Sławskiego, Kraków 1974–.
- Šabanović 1982:** Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk*, Sarajevo.
- Šafařík:** P. J. Šafařík, *Památky dřevního písemnictví Jihoslovanův*, Praha 1873.
- Vego 1964:** Marko Vego, *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine* II, Sarajevo.

⁹⁶ Поново штампано у *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* 13/1970, 257–262.

Vujičić 1982: Dragomir Vujičić, *Hidronimi (imena voda) u lijevom slivu Drine* (Djela ANUBiH LVIII, odjeljenje društvenih nauka knj. 33), Sarajevo.

WRG: *Wörterbuch der russischen Gewässernamen*, unter Leitung von Max Vasmer, I–V Wiesbaden 1960–1969.

Aleksandar Loma

EIN IBAR WENIGER, EIN DABAR MEHR

Zusammenfassung

Im serbisch-kroatischen Sprachraum kommen Ortsnamen vor, von einem Vorderglied *usti* und einem Flussnamen als Hinterglied zusammengesetzt, jeweils dem Namen des Flusses, an dessen Mündung der Ort liegt. Verstreut auch in den Flussgebieten der Save (*Ustilonja*, *Ustisana*) und der Neretva (*Ustirama*) vertreten, ist dieser Ortsnamentyp für das Drinagebiet höchst charakteristisch, wo wir neben den frühbezeugten *Ustikolina* und *Ustiprača*, dem schwach belegten *Ustilim* und den nur aus den türkischen Verzeichnissen bekannten †*Ustivuvac* und †*Usti(v)rača* auch *Ustibar* haben. Der letztgenannte ON sondert sich von den anderen dadurch ab, dass er zwar die Mündung eines Flusses in den Lim bezeichnet, dass aber dieser Fluss keinen eponymischen Namen trägt, sondern verschiedentlich, nach dem Ort selbst *Ustibar*, *Ustibarska rijeka* oder nach einem seiner Quellflüsse *Poblaćnica* und *Sutjeska* genannt wird. Da der Flußname **Ibrь* anderswo vorkommt (*Ibar* in Serbien, *Ibăr* in Bulgarien, *Ibr* in Ukraine, *Ibru* in Rumänien), und in einer abgeleiteten Form auch im Einzugsgebiet der Drina zweimal begegnet (*Ibrija*, *Ibrača*), wurde *Ustibar* bisher einstimmig (von Skarić, Boeglin, Schramm und dem Verfasser selbst) als *Ust-ibar* oder *Usti-ibar* analysiert, unter der Annahme, der betreffende Nebenfluss des Lim habe ursprünglich *Ibar* geheißen. Was das Vorderglied betrifft, hatte Skok wohl Recht, dass es sich hier um einen (im Altserbischen belegten) zusammengezogenen Lokativ *usti* zu *ustьje* 'Mündung' handelt, denn dieses *io*-Neutrum ist nicht nur gemeinslavisch sondern lässt sich angesichts von Latein *austium*, *ostium* 'Mündung' bis in das Urindogermanische zurückverfolgen. Dagegen hat es einen *i*-Stamm *ustь*, dem Skarić Vorzug gab, im Urslavischen wohl nicht gegeben; nur im Altrussischen belegt, stellt diese Form dort die jüngere Entwicklung aus *ustьje* dar, die vermutlich durch Reanalyse des Lokativs *ustь* stattfand, der infolge der aruss. Lautwandlung *-i > -ь* aus *usti* entstanden war (vgl. *matь < mati*, *datь < dati*, *pustь < pusti* usw.). Dementsprechend weist aruss. *Ustilugь* (seit dem 12. Jh.), ukrainisch *Ustyluh*, eine Stadt in der nw. Ukraine, an der Mündung des Flusses *Luha* (früher *Lug*) in den Bug gelegen, die ursprüngliche Gestalt auf und legt Zeugnis vom ursprachlichen Alter dieses Typs ab, während die großrussischen Namenformen wie *Ustjug* (aruss. *Ustь-jugь* seit dem 13. Jh.) als sekundär zu beurteilen sind. Schon der Umstand, dass in der lokalen Aussprache des Namens

Ūstibar, u *Ūstibru* keine Vokallänge in der zweiten Silbe zu hören ist (**Ūstibar*), die man erwarten würde, falls er aus *Usti-ibar* zusammengesogen wäre, stellte einen Schwachpunkt der bisherigen Deutung dar, die übrigens jetzt endgültig zu verwerfen ist. Das Erkenntnis, dass hinter diesem Toponym etwas anderes steckt, als man vom Anfang an glaubte, wurde, wie in vielen anderen Fällen, durch seinen historischen Beleg ermöglicht. In 2008 hat Ahmed Aličić ein türkisches Verzeichnis aus 1468/9 übersetzt und veröffentlicht, wo er unseren Ortsnamen zweimal liest, einmal in seiner heutigen Form, als *Ustibar*, und an einer anderen Stelle als *Ustudbar*. Vom Herausgeber als fehlerhaft beurteilt, war die letztere Schreibung in der Tat einleuchtend, was den Ursprung des Namens betrifft, denn in ihr hat sich seine ältere Form niedergeschlagen. Da *Ustu-* hier ohne Zweifel für *Usti-*steht (im selben Verzeichnis soll es nach Aličić's Lesungen *Ustukolina*, *Ustuprača* für *Ustikolina*, *Ustuprača* heißen), ist von *Usti-dbar* auszugehen, wo sich im Hinterglied altserbisch *đbb̄r* < ursl. **đbb̄r* 'Schluchttal' erkennen läßt, seit dem frühen 13. Jh. als Name eines Bistums der serbischen Kirche belegt (heute nur als historischgeographischer Begriff in der modernisierten Form *Dabar* gebraucht), dessen Gebiet sich im unteren Limgbiet erstreckte und wohl auch *Ustibar* umfasst haben muss. Am wahrscheinlichen war *Đbb̄r* (ursprünglich ein femininer *i*-Stamm, seit dem 14. Jh zum maskulinen *o*-Stamm geworden) der frühere Name des Flusses *Ustibarska* mit ihrem östlichen Quellfluß *Sutjeska*, dessen heutiger Name, ursl. **ṣṭěska* 'Engpaß, Schlucht', mit **đbb̄r* so gut wie gleichbedeutend ist; die beiden Termini kommen auch anderswo als Flußnamen vor, nur kam der erstere früh außer Gebrauch, während der letztere bis heute gebräuchlich blieb, so dass es denkbar ist, dass man sich zu einem Zeitpunkt veranlasst fand, die obsoleete Bezeichnung mit einem besser verständlichen Synonym zu ersetzen. Die unterschiedliche und z.T. unregelmäßige Lautentwicklung in der Wurzelsilbe des Wortes **đbb̄r* (ursl. auch *đbb̄r*; in der serbisch-kroatischen Toponymie neben *Dabr-*, (*D*)*br-* auch *Idbr-*, *Debr-*, *Dobr-*) gibt Anlass zur Annahme, daß *Dobrun*, wie eine am Nordwestrand des ehemaligen *Dabar* liegende mittelalterliche Burg heißt, aus **Đbb̄r̄n̄ gord̄* 'Schlucht-Burg' umgedeutet worden sein kann, sowie dass der Name einer nordöstlich von *Dabar* gelegenen Nahie und eines Berges in ihr, den man in türkischen Urkunden *Barča* liest, auf **Dbarča planina* 'Bergweide der *Dbarci*, Leute von *D(̄)b̄r̄*' zurückgehen kann; da aber die Lesung *Barča* (*Barče*) unsicher ist (in einigen Verzeichnissen wird das Choronym mit anlautendem *J-* geschrieben), bleibt das höchst hypothetisch.